

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 35.088.6

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРІВ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ “ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ” В УКРАЇНІ

Бєлова Л. О.,

д.соц.н., проф.,

*директор Харківського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
заслужений працівник освіти України;*

Карамішев Д. В.,

д.держ.упр., проф., перший заступник директора

*Харківського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
м. Харків*

Доведено необхідність запровадження в Україні підготовки бакалаврів з публічного управління та адміністрування та обґрунтовано, що здобуття вищої освіти за відповідним напрямом повинно забезпечуватися виходячи зі ступеневого принципу підготовки та за умов розроблення, гармонійного поєднання та функціонування всіх складових цієї системи. Розкрито сутність та особливості освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів за спеціальністю “Публічне управління та адміністрування”.

Ключові слова: публічне управління та адміністрування, публічна служба, освітньо-професійна програма підготовки бакалаврів, європейський освітній простір, програмні компетентності.

Bielova L. O.,

*Doctor of Sociology, Professor, Director of Kharkiv Regional Institute of Public Administration
of National Academy of Public Administration attached to the Office of the President of Ukraine,
Honored Educator of Ukraine;*

Karamyshev D. V.,

*Doctor of Public Administration, Professor, First Deputy Director of Kharkiv Regional Institute
of National Academy of Public Administration attached to the Office of the President of Ukraine, Kharkiv*

INTRODUCTION OF EDUCATIONAL-PROFESSIONAL BACHELOR PROGRAMME IN THE FIELD OF “PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION” IN UKRAINE

The necessity for introduction in Ukraine of a programme for training Bachelors of Public Management and Administration has been substantiated; it has been proved that higher education in the field should be provided based on the principle of degree training and on condition that all the components of the education system are well-developed, consistent, and function in a balanced way. An insight has been provided into the essence and specificity of the educational-professional programme for training Bachelors in the field of “Public Management and Administration”.

Key words: public management and administration, civil service, educational-professional Bachelor programme, European educational space, programme competencies.

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси, що супроводжують проведення системних реформ в Україні, значною мірою пов’язані з реформуванням системи вищої освіти та передбачають визначення нових орієнтирів розвитку відповідної галузі за умов функціонування в європейському освітньому просторі [1-2]. Глобальний Проект “Гармонізація освітніх структур в Європі” [3] спрямований на поєднання політичних цілей Лісабонської стратегії й Болонської декларації (рішення про приєднання України

© Бєлова Л. О., Карамішев Д. В., 2016

до Болонського процесу ухвалено 19 травня 2005 р. на конференції міністрів освіти країн Європи, яка проходила у норвезькому місті Бергені) [4–6]. У межах цього та інших попередніх проєктів [7-8] з 2000 р. в Європі запроваджено компетентнісний підхід у галузі освіти; розроблено такі документи, як “Рамка кваліфікацій європейського простору вищої освіти” (2005) [9] та “Європейська рамка кваліфікацій щодо навчання впродовж життя” (2008) [10]; визначено головний принцип ступеневої освітньої підготовки фахівців, завдяки якому “компетентності фахівців набуваються через ступеневу освіту – і далі впродовж усього життя” [11].

В Україні нормативно затверджено “Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти” [12]. У новому переліку, на відміну від попереднього, відсутні надсистемні спеціальності, які не передбачали наявності базового рівня вищої освіти. За таких умов будь-яка галузь знань, а відповідно до цього й освітня спеціальність може бути самодостатньою лише тоді, коли вона побудована за ступеневим принципом, тобто коли розроблені та функціонують усі її складові. Найчастіше йдеться про два основні рівні вищої освіти (перший – бакалаврський, другий – магістерський), які надають фахівцю можливість реалізації на ринку праці та відповідають шостому і сьомому кваліфікаційному рівням Національної рамки кваліфікацій, яка запроваджена в Україні у 2011 р. [13].

Актуалізація цього питання стосується й спеціальності “Публічне управління та адміністрування”, яка спрямована на підготовку професійних управлінців для роботи на посадах у сфері публічного управління. З огляду на це об’єктивною необхідністю є запровадження підготовки бакалаврів зі спеціальності “Публічне управління та адміністрування”, оскільки реформування публічної служби вимагає наявності профільної управлінської освіти для переважної більшості посад державних службовців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти запровадження цілісної системи підготовки вітчизняних фахівців з публічного управління та адміністрування розглядали у своїх дослідженнях М. М. Білинська, К. О. Ващенко, Р. В. Войтович, Н. Л. Гавкалова, Л. А. Гаєвська, В. А. Гошовська, Н. Г. Діденко, С. М. Домбровська, Ю. М. Комар, С. М. Коник, А. Ф. Колодій, В. М. Князев, І. П. Лопушинський, В. І. Луговий, Т. О. Лукіна, В. Е. Лунячек, В. М. Мартиненко, Н. М. Мельтюхова, О. Ф. Мельников, О. Ю. Оболенський, В. М. Огаренко, Г. С. Одінцова, В. М. Олуйко, О. І. Пархоменко-Куцевіл, Т. І. Пахомова, С. А. Попов, А. А. Попок, Н. Г. Протасова, С. А. Романюк, В. В. Сиченко, В. М. Сороко, В. І. Токарева, С. К. Хаджирадєва та ін.

Водночас питання перегляду традиційних підходів щодо підготовки фахівців зазначеного спрямування, особливо можливостей запровадження системи ступеневої підготовки за освітньо-професійними програмами з публічного адміністрування в умовах інтеграції системи вищої освіти України в європейський академічний простір потребують значно більшої уваги. Крім того, особливої актуальності набуває саме підготовка бакалаврів за освітньо-професійною програмою “Публічне управління та адміністрування”, оскільки в Україні вона запроваджується вперше.

Завдання дослідження – довести, що сучасне розуміння необхідності підготовки фахівців з публічного адміністрування має базуватися на тому, що здобуття вищої освіти за відповідним напрямом повинно забезпечуватися виходячи зі ступеневого принципу підготовки та за умов розроблення, гармонійного поєднання й функціонування всіх складових цієї системи; розкрити сутність та особливості освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів за спеціальністю “Публічне управління та адміністрування”.

Виклад основного матеріалу. Сучасне законодавче визначення освітнього ступеня бакалавра в Україні ґрунтується на положенні ст. 5 Закону України “Про Вищу освіту” [14], за яким бакалавр є освітнім ступенем, що здобувається на першому рівні вищої освіти та присуджується в результаті успішного засвоєння освітньо-професійної програми, обсяг

якої становить 180–240 кредитів ЄКТС. Отже, перший рівень вищої освіти, тобто рівень бакалавра, відповідає шостому рівню Національної рамки кваліфікацій. Профіль компетентності фахівців на відповідному рівні включає в себе здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування певних методів управління комплексними діями або проектами, а також відповідальність за прийняття рішень у непередбачуваних умовах.

Слід зупинитися на деяких ключових аспектах та певних застереженнях, пов'язаних з підготовкою бакалаврів з публічного адміністрування, враховуючи міжнародний досвід країн, де відповідний рівень вищої освіти у сфері публічного управління вже запроваджений. В Україні бакалаврський рівень традиційно сприймався як незавершена вища освіта і наразі така думка в роботодавців є домінуючою. Це підтверджує і наявність у вітчизняному класифікаторі професій дуже обмеженого переліку посад, які можуть займати фахівці з відповідним рівнем освіти.

З огляду на це особливої уваги потребує розуміння того, що можливість адаптації відповідних програм в Україні видається вельми складною, оскільки мають місце: досить різна специфіка програм з адміністрування в окремих університетах залежно від домінування тієї або іншої моделі публічного управління, стану її відкритості та інтегрованості в суспільні процеси; невідповідність навчальних циклів, назв і змісту значної кількості навчальних дисциплін вітчизняним програмам підготовки бакалаврів за суміжними напрямками (менеджмент, економіка та підприємництво); різні потреби та вимоги з боку роботодавців; різні можливості щодо мобільності та швидкої адаптації до умов ринку праці; складність гармонізації законодавства у частині відповідності нормативним документам у сфері вищої освіти та національним професійним стандартам, зокрема “Класифікатору професій” ДК 003:2010 [15].

Головним завданням під час розроблення освітньо-професійної програми підготовки бакалавра є визначення змісту освітньо-професійної підготовки, а також місця бакалавра з публічного управління та адміністрування в структурі забезпечення кваліфікованими кадрами системи публічного управління країни і вимог до його компетентностей, інших соціально важливих і професійних якостей і властивостей.

Профіль освітньо-професійної програми підготовки бакалавра з публічного управління та адміністрування підготовлено робочою групою Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України у відповідності до методичних рекомендацій Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України та Національного Темпус/Еразмус+ офісу в рамках реалізації в Україні проекту “Тьюнінг” [16], спрямованого на узгодження освітніх структур й освітніх програм на основі різноманітності та автономності.

Програму презентовано на Конференції за міжнародною участю “Європейські принципи і стандарти підготовки публічних управлінців: орієнтири для України” 5 листопада 2015 р. [17] Відповідно до Методичних рекомендацій [16] профіль освітньої програми являє собою стислий документ, створений для представлення розробниками основної інформації про освітню програму в усталеній формі та має чітку універсальну структуру, яку було взято за основу для подальшої роботи.

Мета освітньо-професійної програми підготовки бакалавра полягає у забезпеченні підготовки бакалаврів на першому рівні вищої освіти, що передбачає здобуття теоретичних знань та практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю, розв'язування складних спеціалізованих і поточних завдань та вирішення практичних проблем у сфері публічного управління та адміністрування, аналіз ситуацій, роботу з документами, розробку та реалізацію пропозицій, виконання доручень, надання якісних послуг (адміністративних та ін.) на первинному та середньому рівнях управління структурними підрозділами, операційними

системами та процесами в організаціях різних організаційно-правових форм та установах публічного сектора й характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

З погляду ідентифікації програми за вимогами європейського простору вищої освіти вона є міждисциплінарною за предметними сферами професійною програмою з узагальненим об'єктом діяльності: первинний рівень управління структурними підрозділами, операційними системами та процесами в організаціях (установах) публічного сектора, що передбачає набуття предметно-спеціальних компетентностей для забезпечення подальшого особистісного розвитку та стратегічного розвитку суспільства, громади. Наголос на особистісному розвитку підтверджує спрямування європейських освітніх програм на навчання впродовж усього життя. Наголос на міждисциплінарності програми пов'язаний із спрямуванням підготовки випускників відповідного напрямку на здійснення професійної діяльності не лише в системі органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а й в організаціях та установах публічного сектора, які або забезпечують діяльність органів влади, або беруть участь у здійсненні державних, регіональних стратегій, проектів і програм розвитку.

Згідно з нормативно визначеними назвами галузей знань і спеціальностей [12] та використовуючи європейські підходи до визначення вагових часток у міждисциплінарній програмі, вона має змістовну складову з ваговими частками: управління та адміністрування – 40 %, соціальні та поведінкові науки – 35 %, гуманітарні науки – 15 %, право – 10 %. Програму сфокусовано на теоретичні, методичні та практичні основи управління суспільними процесами й відносинами та підходи до визначення цілеспрямованого впливу на публічну сферу з метою досягнення цілей розвитку суспільства через цивілізаційно-ціннісну спрямованість суспільних відносин і функціонування та розвитку системи публічного управління. Програма передбачає застосування предметно-спеціальних компетентностей та орієнтацію на забезпечення подальшого стратегічного розвитку суспільства, громади, колективу та особистості за умов суспільних трансформацій.

З погляду спрямованості підготовки випускників відповідного напрямку на здійснення професійної діяльності програма передбачає можливість їх роботи не лише у системі органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а у будь яких організаціях та установах публічного сектора, які або забезпечують діяльність органів влади, або беруть участь у реалізації державних, регіональних стратегій, проектів і програм розвитку.

Стосовно унікальності програми та очікуваної відмінності від споріднених спеціальностей у галузі знань “Управління та адміністрування” слід зазначити, що в переліку галузей знань і спеціальностей [12] до спеціальностей даної галузі знань відносять спеціальності “Публічне управління та адміністрування”, “Менеджмент” та ін., орієнтовані переважно на ринковий сектор, а саме “Маркетинг”, “Підприємництво, торгівля та біржова діяльність”. При цьому для того, щоби визначити реальні відмінності між цими спеціальностями, слід чітко уявити, що ключові програмні компетентності, загальні й особливо спеціальні (тобто фахові), які набуваються студентом за програмою “Менеджмент” і “Публічне управління та адміністрування” мають бути різними, і відповідно до компетенції щодо роботи у відповідних сферах також повинні суттєво відрізнятися.

Так, для бакалаврів з менеджменту ключові компетенції у здійсненні професійної діяльності орієнтовані на стратегію розвитку бізнесу в умовах ринкової конкуренції, а для бакалаврів з публічного адміністрування – на суспільний розвиток. При цьому слід враховувати, що бізнес спрямований на захист інформації стосовно його конкурентних переваг і за своєю сутністю є непублічним, а суспільство вимагає відкритості в процесі прийняття управлінських рішень і за визначенням робить акцент саме на прозорості (прозорості) та публічності. Тому відмінності полягають в розумінні не лише цільових установок, а й ключових компетентностей, які має засвоювати студент у процесі навчання.

Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра з публічного адміністрування побудована на принципах переходу від процесного підходу до такого, що орієнтований на результат в організації навчання й оцінюванні набутих знань і вмінь викладачем, а також до компетентнісного підходу стосовно цілей навчання і набутих студентами компетентностей, містити як загальні традиційні блоки фундаментальних, гуманітарних і соціально-економічних дисциплін, так і спеціальні дисципліни відповідного напрямку підготовки, а також різні види практичної підготовки.

Упровадження відповідних підходів у процесі підготовки бакалаврів з публічного управління та адміністрування передбачає визначення запланованих (очікуваних) результатів навчання: нормативних (для галузі знань), на рівні програми навчання, на рівні навчальних компонентів (курсів, модулів, проектів тощо); упровадження технологій навчання та викладання, орієнтованих на заплановані результати; упровадження стандартів оцінювання, орієнтованих на вимірювання результатів навчання, а також формування певних компетенцій сучасних фахівців на відповідному рівні вищої освіти, необхідних для адаптації та реалізації на ринку праці в умовах невизначеності.

Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за спеціальністю “Публічне управління та адміністрування” розрахована на 4 роки навчання, містить 240 кредитів ECTS (60 – на рік, 30 – на семестр).

Структура даної освітньо-професійної програми містить такі цикли навчальних дисциплін: цикл загальної підготовки, складовими якого є соціально-гуманітарна, фундаментальна, природничо-наукова та загальноекономічна підготовка; цикл професійної й практичної підготовки (включаючи навчальні практики та підсумкову державну атестацію). При цьому слід звернути увагу на дотримання не лише загального обсягу кредитів – 240, а й співвідношення нормативної та вибіркової частин навчання, яке має бути таким, щоб кількість дисциплін нормативної частини не перевищувала 75 % від загальної кількості, а відповідно кількість дисциплін вибіркової частини не була менша за 25 % від загальної кількості дисциплін. У запропонованій робочою групою програмі це співвідношення дорівнює 70 та 30 %.

Значну увагу приділено варіативній частині освітньо-професійної програми. Мета розробки варіативної частини освітньо-професійної програми – підвищення придатності випускника для подальшого працевлаштування з урахуванням наявного ресурсного потенціалу та можливостей ВНЗ забезпечувати фахову підготовку за визначеними напрямками. Тому, перш ніж братися за варіативну частину навчальної програми, було зроблено оцінку як можливостей для подальшої реалізації майбутніх фахівців у відповідній сфері, так і власного наукового, методичного і кадрового (професорсько-викладацького складу) потенціалу.

Під час визначення дисциплін вибіркової частини, окрім врахування специфіки та наявних можливостей вищого навчального закладу, враховано деякі регіональні та галузеві особливості, які можуть вплинути на вибір тих або інших дисциплін, а саме: затребуваність відповідних освітніх програм з боку потенційних роботодавців та їх практична спрямованість. Крім визначених дисциплін варіативної частини, передбачено додаткові позакредитні дисципліни: ділова іноземна мова та фізичне виховання.

Особливістю освітньо-професійної програми є також поглиблене вивчення іноземної мови, наявність значно розширеної в порівнянні з іншими бакалаврськими програмами практичної складової (передбачено різні види практик і стажування обсягом 24 кредити ECTS), що співвідноситься з обсягом практик, які необхідні для акредитації освітньо-професійних програм у Європі.

Цікаво, що в окремих європейських бакалаврських програмах з публічного адміністрування, зокрема програмі, яка запроваджена в Берлінській вищій школі економіки та права, існує практика визначення спеціалізацій. Враховуючи досвід

німецьких колег, програмою передбачено дві спеціалізації: “Публічне адміністрування” і “Публічний менеджмент”, оскільки “публічний менеджмент”, як і “публічне адміністрування”, є формами здійснення (реалізації) “публічного управління”, зорієнтованими на полісуб’єктність суспільства (стейкхолдерів), і першочерговими ціннісними орієнтирами наголошують на таких поняттях, як суспільне благо, суспільний інтерес, відповідальність і професіоналізм менеджерів і публічних службовців. При цьому “публічний менеджмент” використовує цілу низку сучасних управлінських підходів і технологій, що довели свою ефективність у бізнесовому середовищі, орієнтованих, перш за все, на досягнення конкретних результатів, і не акцентує першочергову увагу на виконанні процедур (“адміністрування”), що зазвичай супроводжує діяльність публічних службовців.

До того ж, ставлення, з одного боку, до роботи ефективного менеджера, а з іншого – до роботи службовця, який виконує переважно адміністративно-розпорядчі функції, різне. Менеджер піклується, насамперед, про досягнення результату та пошук більш ефективних шляхів його досягнення, а адміністратор – про виконання доручень і розпоряджень, що не завжди гарантує досягнення результату в мінливому середовищі, де діють більш гнучкі механізми взаємодії та комунікаційні зв’язки [18].

Враховуючи вище наведене, задля забезпечення під час навчання цілісного сприйняття теоретичного матеріалу та опанування всього спектру професійних компетентностей, у тому числі лідерських якостей майбутніми фахівцями, а також зосереджуючи увагу на тому, що до об’єктів професійної діяльності бакалаврів за умов суспільних трансформацій у мінливому оточенні можна віднести не лише органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, а й більш гнучкі організації публічного сектора, що беруть участь у розробленні або забезпечують реалізацію державних і регіональних стратегій, проектів і програм розвитку (у т.ч. міжнародні неурядові організації), доцільно запропонувати відповідні спеціалізації.

Ще однією особливістю, яка набула свого змісту у запропонованій програмі на основі досвіду Берлінської вищої школи економіки та права та відмінністю від традиційної вітчизняної практики підготовки за освітньо-професійними програмами бакалаврів, є обов’язкова наявність кваліфікаційної бакалаврської роботи, яка виконується на основі оцінки об’єкта переддипломної практики, що мала місце у вітчизняній практиці на рівні спеціаліста, підготовка якого вже не передбачена у Законі України про “Вищу освіту” [14].

Певна складність у побудові програми зумовлена необхідністю узгодження її змістовних складових з магістерською програмою, оскільки ступенева освіта передбачає набуття компетентностей, які опановуються від нижчого до вищого рівня, і певні засади, що закладає бакалаврська програма, більш ширше розкриватимуться та засвоюються саме на магістерському рівні підготовки.

Висновки. Міждисциплінарна за визначенням спеціальність “Публічне управління та адміністрування” може бути самодостатньою та конкурентоспроможною на ринку освітніх послуг лише тоді, коли вона побудована за ступеневим принципом, тобто завдяки розробленню та функціонуванню всіх її складових. Тому мета запровадження підготовки фахівців освітнього рівня бакалавра з публічного управління та адміністрування не обмежується необхідністю визначення первинних посад для фахівців, які працюватимуть у публічній сфері, а обумовлена намаганням зробити спеціальність “Публічне управління та адміністрування” повноцінною з точки зору можливості отримувати повну вищу освіту за ступеневим принципом. У цілому запровадження даної програми надасть можливість побудувати в Україні цілісну систему ступеневої підготовки фахівців у галузі знань “Публічне управління і адміністрування”, яка визначена ч. 2 ст. 48 Закону України “Про державну службу” [19].

Тому вважаємо за необхідне внести зміни до Постанови [12] щодо віднесення спеціальності “Публічне управління та адміністрування” до галузі знань “Управління та адміністрування”, оскільки цілком логічним і достатньо обґрунтованим як за визначенням, так і за змістовними характеристиками, а враховуючи ступеневий принцип підготовки фахівців відповідного спрямування – надати чинній сьогодні спеціальності “Публічне управління та адміністрування” статус самостійної галузі знань, як це позначено у Законі України “Про державну службу” [19], в межах якої слід виділити окремі спеціальності, що розкриватимуть сутність публічного управління та адміністрування з урахуванням цільової спрямованості на суспільний розвиток і ціннісних професійних орієнтацій, спрямованих, на відміну від суто ринкових спеціальностей, не на отримання прибутку та підприємницької користі, а на служіння суспільству, державі, людині та громадянину.

Список використаних джерел

1. Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth [Електронний ресурс] // Communication From The Commission. – 03.03.2010. – С. 37. – Режим доступу : http://europa.eu/press_room/pdf/europe_2020.pdf.
2. The Lisbon Scorecard X. The road to 2020 [Електронний ресурс] / Simon Tilford and Philip Whyte. – 2010. – С. 59. – Режим доступу : http://www.cer.org.uk/pdf/rp_967.pdf.
3. Глобальний Проект “Гармонізація освітніх структур у Європі” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tuning.unideusto.org/tuning.eu>.
4. Lisbon European Council 23-24 march 2000. Presidency conclusions [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm.
5. Спільна декларація міністрів освіти Європи. Болонья, 19.06.1999 р. // Маркетинг в Україні. – 2004. – № 3. – С. 66–67; Гуманітарні науки. – 2003. – № 2. – С. 4–6.
6. Загальноєвропейський простір вищої освіти – досягнення цілей: Комюніке Конференції міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти // Вища шк. – 2005. – № 4. – С. 20–25.
7. Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні. Лісабон, 11 квітня 1997 р. // Законодавчі акти України з питань освіти. Станом на 1 квітня 2004 р. – К., 2004. – С. 387–403.
8. Про ратифікацію про визнання кваліфікації з вищої освіти в європейському регіоні : Закон України від 03.12.1999 р. // Законодавчі акти України з питань освіти. – К., 2004. – С. 387.
9. Рамка кваліфікацій європейського простору вищої освіти, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.euroosvita.osp-ua.info.
10. Рекомендація Європейського Парламенту і Ради 2008/С 111/01 “Провстановлення Європейської кваліфікаційної структури для можливості отримати освіту протягом усього життя” від 23 квітня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_988.
11. Перспективи запровадження ступеневої підготовки фахівців за освітньо-професійною програмою “Публічне адміністрування” в Україні // Вісник Національного університету цивільного захисту України : зб. наук. праць. – Х. : Вид-во НУЦЗУ, 2014. – Вип. 2 (2). – С. 144–153 – (Серія “Державне управління”).
12. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>.
13. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1341. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.
14. Про Вищу освіту : Закон України // Голос України. – 2014. – № 148.
15. Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2010 [Електронний ресурс] : наказ Держспоживстандарту України № 327 від 28.07.2010 р. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
16. Розроблення освітніх програм : методичні рекомендації / В. М. Захарченко, В. І. Луговий, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова ; за ред. В. Г. Кременя. – К. : ДП “НВЦ “Пріоритети”, 2014. – 120 с.
17. Європейські принципи і стандарти підготовки публічних управлінців: орієнтири для України // НАДУ: Програма щорічної науково-практичної конференції за міжнародною участю (Київ, 5-6 листопада 2015 р.).
18. Управління. Менеджмент. Адміністрування: теоретичні основи : навч. посіб. / за ред. Д. В. Карамішева. – Х. : Точка, 2010. – 296 с.
19. Про державну службу : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – Ст. 43.

Надійшла до редколегії 19.05.2016 р.